

УДК 349.6

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ ЗАМОРНИМ ПРОЦЕСАМ У ВОДОЙМАХ УКРАЇНИ

**А.В. САМОХІН, доктор медичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України**
**П.В. ПАНТАЛІЄНКО, кандидат юридичних наук,
суддя Верховного суду України¹**

***Анотація.** У статті досліджено явище масового замору риби. Визначено й обґрунтовано правові засади протидії заморним процесам у водоймах України.*

***Ключові слова:** екологічна безпека, замор, заморні процеси, водні екосистеми, рибне господарство, природоохоронні органи*

Ефективне використання та охорона водних ресурсів є однією з стрижневих ланок найважливіших глобальних екологічних проблем сучасності. Стратегічною метою та складовою умовою розв'язання зазначеної проблеми є забезпечення безпеки життя та здоров'я населення та підвищення економічного потенціалу країни. Зокрема, позитивне вирішення цієї проблеми, безумовно, залежить від впровадження належного механізму правового регулювання з боку держави, який би визначив правові, економічні та організаційні особливості використання та охорони водних ресурсів. У зв'язку з цим одним із істотних об'єктів уваги юридичної науки є питання правового забезпечення екологічної безпеки під час замору риби та інших водних біоресурсів.

На сьогодні, явище замору риби та інших водних біоресурсів є, на жаль, характерним для водних об'єктів України. Відсутність чіткого з боку держави правового регулювання цього масового стихійного лиха призводить до досить значної кількісної загибелі водних біоресурсів та негативного екологічного впливу на природне середовище.

Різні аспекти правового забезпечення екологічної безпеки були предметом наукових досліджень вчених – представників вітчизняної науки екологічного права, а саме: В. І. Андрейцева, Г. І. Балюк, А. П. Гетьмана, Н. Л. Ільїна, І. І. Каракаша, М. В. Краснової, Н. Р. Малишевої, М. О. Фролова, М. В. Шульги, Ю. С. Шемшученка та ін.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні стану правового забезпечення екологічної безпеки під час замору риби та інших водних біоресурсів, розробці рекомендацій щодо запобігання і боротьби з заморними процесами у майбутньому.

Перш ніж перейти до аналізу проблем екологічної безпеки під час заморних процесів у водоймах України, слід з'ясувати поняття «замор», як саме явище.

Під самим поняттям «замор» (асфіксія) розуміється масова загибель риби у водоймах, викликана здебільшого недостатньою кількістю або відсутністю кисню у воді [1].

Серед інших причин замору слід зазначити наявність у воді отруйних речовин, що могли потрапити туди внаслідок скидання неочищених промислових стоків або змиву з суші отрутохімікатів. При цьому до водойм потрапляє велика кількість органіки, починається процес евтрофікації, що також сприяє зменшенню концентрації розчиненого кисню [1].

Замори риб супроводжуються масовою загибеллю всіх видів риб і наносять великий економічний збиток, оскільки у водоймі в наступні два-три роки значно знижується рибопродуктивність [2, с. 125].

При нестачі кисню у воді у риб виникає занепокоєння. Вони починають більше рухатися, у зв'язку з чим необхідність у кисні у них збільшується. Спостерігається блідість зябер та слизистих оболонок рота (іноді з вираженим синюшним або брудно-синюшним кольором). Очі стають мутними. Дихають риби розкритим ротом та зябрами. Дихання прискорене. В організмі відбувається збільшення вмісту молочної кислоти. При розтині риби, що загинула під час замору, спостерігаються наступні ознаки: рот широко розкритий, зяброві кришки трохи підняті та сильно відставлені у сторони, кров темно-вишневого кольору, погано згорнута. До недостатньої кількості кисню найбільш чутливі деякі види риб (лососеві, осетрові, окуневі), раки, молюски (перлівниця, беззубка). Менш чутливі і довше виживають лини, карасі, в'юни, личинки хирономід [1; 2, с. 125].

У залежності від сезонності і часу виникнення розрізняють три види замору риб: літній, нічний та зимовий. Іноді замори відбуваються у морях (наприклад, в Азовському морі влітку при штильовій погоді). Попередити замори можливо посиленням проточності води, розчищенням джерел, примусовою аерацією за допомогою компресорів, інжекторів, розбризкувачів та інших механічних приладів. У водоймах, де часто відмічаються замори, рекомендується розводити рибу більш стійку до замору та рослиноїдну [2 с. 125].

Сніговий покрив утрудняє газообмін у воді, і водорості через слабку освітленість дуже мало виділяють кисню. Для поліпшення проникнення світла, що сприяє процесам фотосинтезу і асиміляції рослин, збагачують воду киснем, в передбачуваних місцях концентрації риби на зиму рекомендується періодично розчищати сніг. Мінімальна кількість світла, необхідного для асиміляції рослин, проникає у воду, якщо товщина шару снігу на льоду не перевищує 5–10 см.

У період льодоставу вода збагачується киснем через ополонці, вони служать і контролем для встановлення початку замору. У невеликих водоймах для збагачення води киснем встановлюють човнові мотори, які сильно розбризкуючи воду, збільшують поверхню її зіткнення з повітрям. При цьому вода збагачується киснем. Одним із способів боротьби з замору риб є

збільшення водообміну за рахунок розчищення та поглиблення припливів і відтоків [2, с. 125].

Не зважаючи на те, що заморні процеси по суті – це природне явище, воно потребує створення системоутворюючих правових умов для забезпечення його контрольованості. В свою чергу, правові умови повинні включати перш за все здійснення певного виду нормотворчої діяльності за умов гарантування її раціональності і максимально можливої на даний час екологічної безпечності.

Разом з тим, державний контроль у сфері запобігання заморним процесам, на сьогодні в правовому полі знаходиться поза зоною уваги, оскільки на законодавчому чітко рівні не врегульований. Зазначені прогалини, пов'язані з недостатністю дослідження, прогнозування та відслідковування заморних явищ. На разі це призводить, по-перше до забруднення навколишнього природного середовища, а по-друге до погіршення здоров'я, життя людини. Варто зазначити, що необхідність забезпечення екологічної безпеки в період заморних процесів насамперед пов'язаний з тим, що рибна галузь є продукцією харчовою або відповідною сировиною для харчової промисловості, а це, як слушно зауважує професор В.І.Курило, покладає на державу особливу відповідальність [3, с. 88].

До економічних наслідків слід віднести збитки, завдані рибному господарству, а також збитки унаслідок затрати коштів на роботу відповідних служб та утилізацію риби. Серед екологічних наслідків слід відзначити зменшення біорізноманіття та можливе порушення харчових зв'язків. Ураховуючи масштаби катастрофи, для відновлення водойм може бути потрібно 2–3 роки.

Водночас слід зазначити, що при встановленні працівниками Управління охорони, використання і відтворення водних біоресурсів та регулювання рибальства, територіальними органами Державною екологічною інспекцією та Управлінням ветеринарної медицини в містах обласного значення, районах – штучного отруєння риби, яке призвело до заморних процесів у водоймах України, виникає відповідальність у вигляді повного відшкодування збитків. У разі встановлення, що причиною загибелі риби та інших водних біоресурсів є порушення законодавства з охорони навколишнього природного середовища, органи рибоохорони направляють зібрані матеріали до територіальних органів Державної екологічної інспекції для нарахування збитків згідно відповідної методики та в правоохоронні органи для ведення слідства та встановлення порушника, якому і виставляються збитки.

Підрахунок збитків, завданих рибному господарству ведеться згідно Методик в залежності від причини, які призвели до загибелі риби:

1) у випадку забруднення рибогосподарських водойм стічними водами, шкідливими речовинами та проведенням на водоймах будь-яких робіт з порушенням природоохоронного законодавства, що призвели до загибелі риби, знищення нерестовищ та іншого негативного впливу на навколишнє природне середовище використовується «Методика розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища», затвердженої наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної

безпеки України від 18 травня 1995 р. № 36 та зареєстрованої в Міністерстві юстиції України від 26 травня 1995 р. за № 155/691 [4]. Збитки розраховуються спеціалістами Державної екологічної інспекції.

2) у випадку осушення нерестовищ, при незаконних спусках водних об'єктів, при незаконному добуванні або знищенню запасів водних біоресурсів застосовується Методика розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушення правил рибальства та охорони водних живих ресурсів, затверджена спільним наказом Мінагропромполітики та Міністерства охорони природного середовища України 12 липня 2004 р. № 248/273 та зареєстрована в Міністерстві юстиції України 12 листопада 2004 р. за № 1446/100045 [5]. Користуються територіальні органи Державного агентства рибного господарства України.

Таким чином, при виявленні фактів загибелі риби працівники Управління охорони, використання і відтворення водних біоресурсів та регулювання рибальства спільно із територіальними органами Державної екологічної інспекції, Управлінням ветеринарної медицини в містах обласного значення, районах виїжджають на місце подій та проводяться відповідні заходи. Зокрема, встановлюються наступні дані:

- орієнтовне джерело забруднення;
- кількість загиблої риби (личинки, ікри) окремого виду поштучно та в кілограмах на 1 м²;
- загальну площу, на якій виявлено загиблу рибу, м²;
- та інші чинники, що можуть мати значення для подальшого встановлення причин та обставин, що призвели до загибелі риби [6, 7, 8].

Спеціалісти Управління ветеринарної медицини в містах обласного значення, районах відбирають загиблу рибу, упаковують в поліетиленову упаковку, прикріплюють бірку та передають у ветеринарну лабораторію для досліджень. Спеціалісти Державної екологічної інспекції відбирають проби води та передають у відділ інструментально-лабораторного контролю для проведення досліджень.

Підсумовуючи вищенаведене, варто зазначити, що контроль з боку держави за заморними процесами у водоймах України, виникає лише при встановленні працівниками природоохоронних структур – штучно заподіяної шкоди водним біоресурсам. Тому при постійній зміні кліматичних умов, таке природне явище як «замор риби» постійно буде повторюватись.

Для попередження заморних процесів та боротьби з ними пропонуємо наступні заходи:

1) створення при Управлінні охорони, використання і відтворення водних біоресурсів та регулювання рибальства структурного підрозділу контролю за заморними процесами у водоймах України. На працівників цього підрозділу буде покладене завдання проведення комплексних досліджень щодо попередження випадків замору риби та ліквідації їх наслідків, а саме: проведення роз'яснювальних бесід серед місцевого населення щодо правил поводження на водоймах та дій у випадку заморів, запобігання заростанню водойм жорсткою надводною рослинністю за можливості займатися її очищенням під час цвітіння; створення постів спостереження; у разі настання умов, за яких підвищується вірогідність замору, проведення меліоративного

вилову риб – тобто вилучення певної кількості окремих видів водних біоресурсів з метою кількісної та якісної оптимізації; посилення контролю за роботою підприємств у літній період (за джерелами викидів у водне середовище);

2) встановлення відповідальності працівників підрозділу контролю за заморними процесами у водоймах України за несвоєчасне попередження випадків замору риби та ліквідації їх наслідків;

3) на основі дотацій з боку держави, залучення приватних підприємств рибного господарства до очищення водних об'єктів від наслідків заморних процесів;

4) у разі встановлення, що причиною загибелі риби та інших водних біоресурсів є порушення законодавства з охорони навколишнього природного середовища, пропонується встановити єдиний критерій визначення істотності шкоди, який базується на встановленні граничної кількості вилучених особин, яка відповідає усередненому показнику денної природної смертності риб (0,1 %). Для уніфікації оцінки наслідків порушення Правил рибальства пропонуємо встановлення мінімального збитку (у вартісному вираженні), перевищення якого призводить до істотної шкоди рибному господарству.

Проблеми щодо охорони навколишнього природного середовища і, зокрема, водних об'єктів, за ступенем гостроти необхідно вважати найбільш напруженими й катастрофічними.

На підставі вищевикладеного вважаємо, що у водоймах України існує два види замору риби, а саме: заморні процеси, як природне явище – це масова загибель водних біоресурсів, внаслідок погіршення кліматичних умов (у літній період засуха, у зимовий зростання великої кількості льодового покриву) та штучно створені заморні процеси – це встановлений природоохоронними органами факт загибелі водних біоресурсів внаслідок заподіяння будь-якої шкоди водним екосистемам держави.

Список літератури:

1. Зернов, С. А. Общая гидробиология / С. А. Зернов. – М. ; Л. : Гос. изд-во биол. и мед. лит-ры, 1934 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.twirpx.com/file/427547/>

2. Пономарев Ю. Б. Ловля рыбы в водохранилищах / Ю. Б. Пономарев, В. Я. Линник. – Минск : Ураджай, 1983. – 128 с.

3. Курило В. І. Правове становище сільськогосподарських інспекцій : проблеми удосконалення / В. І. Курило // Право України. – 1999. – № 6. – С. 87–89.

4. Методика розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища : наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 18 травня 1995 р. № 36 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0155-95>

5. Методика розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушення правил рибальства та охорони водних живих ресурсів : наказ Мінагропромполітики України та Міністерства охорони природного середовища України від 12 липня 2004 р. № 248/273 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1446-04>

6. Положення про органи рибоохорони Державного агентства рибного господарства України : наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 19 січня 2012 р. № 26 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0379-12>

7. Положення про затвердження положень про територіальні органи Держекоінспекції України : наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 4 листопада 2011 р. № 429 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1347-11>

8. Положення про Управління ветеринарної медицини в містах обласного значення, районах: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 4 травня 2012 р. № 257 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0828-12>

В статье исследовано явление массового замора рыбы. Определены и обоснованы правовые основы противодействия заморным процессам в водоемах Украины.

Экологическая безопасность, замор, заморные процессы, водные экосистемы, рыбное хозяйство, природоохранные органы.

The article explored the phenomenon of massive heightening fish. Defined and justified the legal basis combating death rate heightening processes in reservoirs of Ukraine.

Environmental safety, heightening, death rate heightening processes, aquatic ecosystems, fisheries, environmental authorities.